

KÖZREND ÉS KÖZBIZTONSÁG AZ 1918-AS ÖSSZEOMLÁS UTÁN A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETÉIG

1. Háttér

1918. nyarán már negyedik éve tartott az I. világháború. Ekkorra már mindkét hadban álló tömb óriási veszteségeket szenvedett el, de látszott, hogy míg a Központi Hatalmak nem rendelkeztek tartalékokkal, addig az antant és társult hatalmak igen: gyarmataik, illetve az Egyesült Államok egyre aktívabb közvetlen szerepvállalása miatt. A németek 1918-as nyári offenzívája összeomlott, illetve Görögországból is elindult az antant támadás (Franchet D'Esperey tábornok vezette un. Keleti Hadsereg) a Monarchia által megszállt országok felszabadítására, valamint Bulgária, távlatosan pedig Budapest és Bécs elfoglalására. Bulgária 1918. szeptember 30-án kapitulált is, majd 1918. október 30-án Törökország is.

IV. Károly még 1918 október 16-án tett egy végső és elkeseredett javaslatot arra, hogy megmentse az Osztrák Császárságot, de azt mindenki elutasította. Alig egy héttel IV. Károly kísérlete után Bécsből távoznia kellett a császárnak (október 24.). Október 28-29-én a csehek, a morva területek, majd galícia és a horvát szábor mondta ki elszakadását Ausztriától, illetve Magyarországtól. A már de facto megszűnt Ausztriától utolsóként a Magyar Királyság szakad el: a Wekerle kormány október 31-én felmondta az 1867-es kiegyezési megállapodásokat.

Mindezekkel párhuzamosan az olasz fronton október 24-29 között lezajlott un. Vittorio Veneto-i (III. piavei) csatában az antant csapatok áttörték a frontot, a K. u. K. csapatok rendezetlenül vonultak vissza. Így 1918 október végére egyértelművé vált, hogy ezt a háborút elvesztették a központi hatalmak, mint ahogyan azt Tisza István híressé vált felszólalásában ki is mondta már 1918. október 17-én. Mindezek után IV. Károly az 1918. november 13-ai eckartsau nyilatkozatában visszavonult az államügyektől.

2. Magyarország 1918 őszen

Sajátos kép tárul elénk a Magyar Királyságról 1918 októberében. Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése akár pozitívumként is értelmezhető lenne, hiszen ezzel az ország visszanyerte függetlenségét 1541 után. Tény, hogy magyar területen nem folytak harcok, az ország egyetlen települése sem állt ellenséges megszállás alatt.

Másik oldalról azonban az ország gazdaságilag teljesen kimerült, általános volt a lakosság elszegényedése, a magas infláció és a munkaerőhiány. Egyre sokkolóbbak voltak az elesett, illetve a hadifogságba esettek számai is. S amíg 1914 nyarán még sokan lelkesen jelentkeztek a hadseregbe, addig már az év őszére alább hagyott ez a buzgalom. 1918-ra a dezertálás olyan méreteket öltött, hogy csak Budapesten 40 000 főre tették a bujkáló katonaszökevények számát. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az ország lakosságának 54%-a volt magyar anyanyelvű, s a nemzetiségeket magával ragadta a lehetőség, hogy függetlenedjenek és/vagy elszakadjanak.

Mint arra utaltam, a politikai események felpörögtek október végén az egész – akkor még *de iure* létező – Osztrák-Magyar Monarchiában, így Budapesten is. Ennek egyik kulcsmomentuma volt a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) megalakulás (1918. október 23.), illetve ezzel párhuzamosan a diák- katoná- és munkástanácsok is létrejötte. A következő napok roppant feszült politikai légkörben teltek el, amelynek fő kérdése Károlyi Mihály miniszterelnökké való kinevezése körül összpontosultak. Ezekben a napokban mintha két kormány működött volna: a Habsburg József főherceg által kinevezett gr. Hadik János vezette, illetve a MNT. Voltak katonai egységek, akik az MNT-re esküdtek fel október utolsó napjaiban.

Ilyen körülmények közepette szerveztek tüntetést Károlyi mellett október 28-án. A tömeg útját azonban a Lánchíd pesti hídfőjénél egy csendőrökből, katonákból és rendőrökből álló kordon állta útját. A tömeg megpróbált átmenni a budai oldalra, de a csendőrök tüzet nyitottak, illetve a lovas rendőrök is elkezdték oszlatni a tömeget, kardjukat használva. A sörtűz három halálos áldozatot követelt, az oszlatás során további 50 ember sérült meg. Az oszlatás híre órákon belül ismertté vált egész Budapesten, tovább növelve József főherceg és Hadik amúgy is meglévő elutasíthatóságát. Másnap újabb Károlyi párti tüntetés volt, a tízezres tömegnek ekkor már senki nem akart, és nem is mert az útjába állni.

Ezeknek a napoknak a másik kulcseménye gr. Tisza István meggyilkolása volt. Tény, hogy korának egyik leggyűlöltebb politikusa volt, aki ellen korábban már többször kíséreltek meg merényletet. 1918. október 31-én Tisza otthonában, a Róheim-villában tartózkodott, s mivel voltak hírek egy ellene készülő merényletről, ezért egy csendőrökből álló alakulat őrizte az ex miniszterelnököt. Azonban az egységet visszarendelték, s innentől kezdve többféle verzió is létezik, hogy pontosan hogyan is történt Tisza meggyilkolása.¹ Tény, hogy ez volt a 20. század első politikai gyilkossága.

1918 őszének valóságához tartozik, hogy a katonák megindultak a frontokról haza, szerencsés esetben rendezetten. Azonban sokan rendezetlenül igyekeztek hazajutni, s az út során úgy és ott szereztek élelmiszert, vagy bármi mást, ahogy és ahol tudtak. Sok helyen az átvonuló katonákhoz csatlakoztak a helyi lumpen elemek is. Számos helyen, a még működő helyi hatóság – gyakran csak utólag – realizált megtorlásokat. Ilyen történt Eperjesen (100-nál több halott), a Galgócon (27 fosztogató letartóztatása), a Muraközben (134 áldozat), Kula, Melence és Törökbecse községekben (68 áldozat), Bihar megyében (90 áldozat). Egy Lugosról felszálló repülőgép (!) több bombát is dobott a fosztogató román parasztokra (104 áldozat). De történtek atrocitások Jósikafalván, (40 áldozat), Munkácson (7 halott), Kaposvároson, Látrányban, Adonyban (7 halott), Miskolcon (200 letartóztatás) és Nyíregyházán (1000 letartóztatás, 75 haláleset) is.²

Ha megnézzük 1918 őszének eseményeit, akkor meg kell állapítanunk, hogy a háborús összeomlás és a kormányzati rendszer szétesése magával rántotta a közbiztonságot is. Látható, hogy az erőszak nem pusztán a mindennapok részévé vált, hanem egyenesen elfogadottá, sokak számára politikai vitáik rendezésének eszközévé. A helyzetet súlyosbította, hogy az állam nem tudott azonnal és hatékonyan fellépni.

1918. október 31. és 1919. március 21. közötti szűk 5 hónap alatt a politikai események viharos gyorsasággal változtak, de sem a Károlyi, sem pedig a Berinkey kormány nem tudta megoldani az ország előtt álló kihívásokat. Emiatt a kormányok hamar

¹ A perről lásd: Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. Helikon Kiadó, Budapest, 1988. 108-115 o.; Bencsik Gábor (szerk.): Gróf Tisza István gyilkosai a hadbírótság előtt. A Magyar Távirati Iroda és a Magyar Kurír hivatalos gyorsírói följegyzéseinek alapján. Magyar Ház Könyvek, Budapest, 2002. 9. és 380-384. o.

² Siklós András: Magyarország 1918-1919. Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, Budapest, 1978. 127-128. o.

elvesztették kezdeti népszerűségüket. Igaz, dolgukat nem könnyítették meg az antant és társult hatalmak különböző – elsősorban ekkor még területi – követelései sem.³ Ugyanakkor tény, hogy a nagyvárosokban kibontakozó sztrájkhullám, a parasztság elégedetlenkedése, a politikai szélsőjobb- és szélsőbaloldal szervezkedései is a kormányok ellen dolgoztak.

3. Tanácsköztársaság és a vörös terror

1919. március 20-án lemondott a Berinkey-kormány, illetve Károlyi, nem tudták és nem is akarták elfogadni az un. Vix jegyzéket. Másnap, március 21-én a kommunisták (és a hozzájuk csatlakozott szociáldemokraták) átvették a hatalmat. A Forradalmi Kormányzótanács 133 napos regnálása ezzel kezdetét vette. Érdeemes rögzíteni, hogy nem csak időben, hanem térben is roppant korlátos volt a Tanácsköztársaság, hiszen az ország jelentékeny része ekkorra már cseh, román, szerb, illetve közvetlen francia megszállás alatt állt.

A kommunista kormányban Belügyi Népbiztosság (BN) vette át a belügyminisztérium feladatkörét, 1919. március 26-án pedig a rendőrségből, a csendőrségből és a pénzügyőrségből létrehozták rendeleti úton (!) a Vörös Őrséget. A belügyi népbiztosi posztot előbb Landler Jenő, majd Vágó Béla töltötte be. A BN kebelén belül végig működött a Politikai Osztály, amelynek fő feladata a Tanácsköztársaság elleni politikai szerveződések felkutatása és neutralizálása volt. Ennek a legismertebb vezetője Korvin Ottó volt.

A Vörös Őrség területi alapon szerveződött, 11 vidéki és 1 fővárosi kerületet létrehozva. A Vörös Őrség parancsnoka Landler Ernő, illetve a fővárosi kerületé Seidler Ernő és Jancsik Ferenc voltak.⁴

Ugyanakkor a hivatalos szerv mellett csakhamar megjelentek a párthoz – értsd: Kommunista Párthoz – hű alakulatok. A „*Cserny-különítmény*” – vezetője Cserny József matróz – és a Szamuely Tibor nevéhez köthető „*Lenin-fiúk*” a terror módszerével kívánták a kommunista hatalmat megerősíteni, s lényegében mindenhol és mindenben „ellenforradalmi összeesküvést” véltek felfedezni. Tevékenységük, módszereik vadsága már a korszakban is visszatetsző volt, amelyre aztán a Tanácsköztársaság bukása utáni időszak még rá is erősített.

Érdeemes rögzíteni, hogy a Cserny-különítmény nem 1919. március 21-e után jött létre, hanem már 1919 januárjában. Feladata a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) védelme volt, nevezetesen előbb a Visegrádi utcai pártház, majd pedig az un. Szovjetházé. Vagyis lényegében a Cserny csoport egy párthadsereg – de legalábbis létszám tekintetében annak magja – volt. Így ez az alakulat csak és kizárólag a KMP-től fogadott el utasítást, de a Belügyi Népbiztosságtól már nem! A helyzetet csak tovább bonyolította, hogy Csernyék annyira öntörvényűek voltak, hogy egy idő után már csak azokat az utasításokat voltak hajlandóak végrehajtani, amelyekkel egyetértettek. Csernyék emberek tucatjait végezte ki, sőt: volt olyan eset, hogy Cserny, akinek öt elemi iskola volt a legmagasabb iskolai végzettsége, Forradalmi Törvényszéki tárgyalásokat vezetett le. Tevékenységük csakhamar elérte azt a szintet, amely a Forradalmi Kormányzótanács számára is sok volt. Böhm Vilmos 1919. április 30-án parancsot adott „*politikai*

³ A belgrádi fegyverszüneti megállapodás (1918. november 13.) az ország déli részét engedte át a szerb csapatoknak, míg a cseh és a román csapatok – utóbbiak mindenféle antant felhatalmazás nélkül – nyomulta előre 1918-19-ben.

⁴ A Vörös Őrségnek több parancsnoka is volt, akik közül az utolsó Rákosi Mátyás volt.

terrorcsapat vagy más elnevezés alatt működő külön csapat” feloszlására. Csernyéket végül Gödöllő mellett fegyverezték le május 19-én, egy előre alaposan megtervezett akció keretében. A Vörös Hadsereg két teljes zászlóaljjal és nehéztüzérséggel vette körbe a különítményt. A csoport tagjainak többségét kivezényelték a frontra, 25 főt a Szovjetház őrzésére, 43 főt pedig Cserny parancsnoksága alatt (!) a BN Politikai Nyomozó Osztályához osztottak be.

A másik lényegében spontán létrejött terrorcsapat, a Lenin-fiúk, csak 1919. március 21 után jött létre. A kommunista vezetés itt a kezdetektől próbálta valamilyen adminisztratív úton kordában tartani ezt az alakulatot. A Lenin fiúkat – elméletileg – eleve a BN Politikai Nyomozó Osztályának rendelték alá. Azonban a csoport fölött az igazi hatalmat Szamuely Tibor gyakorolta, aki a Tanácsköztársaság idején volt hadügyi népbiztoshelyettes, közoktatásügyi népbiztos, de rábízták a lakásbizottság vezetését és a rokkantügyek intézését is, majd a budapesti hadseregcsoport politikai megbízottja lett. Vagyis Szamuelynek semmilyen hivatalos kapcsolata nem volt a BN-nel, mégis: a Lenin-fiúk csak neki voltak hajlandók engedelmessé válni. Hasonlóan a Cserny különítményhez, ők is járták az országot rettegett páncélvonatukkal és szinte mindenhol „*felfedezték*” az ellenforradalom csíráját, amelyet brutálisan levertek, elfojtottak.⁵ Érdekes, hogy a Böhmféle rendelet Lenin-fiúk vonatkozásában történt végrehajtásáról kevés forrással rendelkezünk.

A terror és a terrorcsapatok történetében jelentős esemény volt 1919. június 24-én a Ludovikán, illetve a dunai monitorok lázadása a Forradalmi Kormányzótanács ellen. Ugyan a lázadást egy nap alatt elfojtották, de mind Cserny, mind pedig Szamuely igazolva látta nézetét a terror szükségességére és hogy mit okoz adott esetben annak hiánya. Így júliusban a vörös terror újabb hulláma csapott fel vidéken; Cserny engedélyt kapott csapatának újjászervezésére.

Azonban ekkor már alig egy hónap volt vissza a kommunista uralomból. A politikai és hadi helyzet 1919 júliusában már szinte tarthatatlan volt. Augusztus 1-én lemondott a Forradalmi Kormányzótanács, átadva a hatalmat a jórészt szociáldemokratákból álló Peidl Gyula vezette kabinetnek. Ugyan a Peidl kormány elkezdte lebontani a kommunista berendezkedést, de az augusztus 4-5-én bevonuló román csapatok nem bíztak bennük. Így hat nap működés után átadatták velük a hatalmukat a Friedrich István vezette kormányoknak. A Friedrich kormány egyik szempontunkból legfontosabb rendelete az 5047/1919. M. E. sz. volt, amely államosította a rendőrséget.⁶

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy 1919 őszére az ország területének döntő többsége cseh, román, szerb vagy éppen francia megszállás alatt volt. Vagyis a magyar kormányok messze nem cselekedhettek szabadon, joghatóságuk meglehetősen korlátos volt. Másik oldalról a megszállás ténye azt is jelentette, hogy a megszállók feladata volt a közellátás, nemkülönben a közrend biztosítása, vagy éppen a polgári közigazgatás működtetése.⁷

⁵ Id. Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon, s. n. Budapest, 1922. 2-249. o

⁶ Sallai János: A magyar rendészeti oktatás megszervezése, a rendőrség megszervezése a rendőrség államosítása után, Trianon államosítása után, Trianon árnyékában, Magyar Rendészet, 2021/1. 206. o.

⁷ Kovács Tamás: Az ellenforradalmi rendszer politikai rendszetének genezise, 1919-1921, Múltunk, 2009/2. 67. o.

4. Tiszti különítmények és a „rendcsinálás”

Lényegében párhuzamosan az előbbieken vázolt eseményekkel 1919. május 5-én Aradon megalakult az első ellenkormány gr. Károlyi Gyula vezetésével, amelyet ugyan a várost megszálló román csapatok kiszorítottak. Károlyi azonban át tudott szökni a francia ellenőrzés alatt álló Szegedre, ahol újjászervezte ellenkormányát. Mind Aradon, mind pedig szegeden volt önálló belügyi tárca a ezekben az ellenkormányokban.⁸ Az aradi kormányban Bartha Ábel (1919. május), míg a szegedi kormányokban előbb Kelemen Béla (1919. május 31. – 1919. június 6.), majd maga Károlyi (1919. június 6. – 1919. július 12.), illetve a Pattantyús-Ábrahám kormányban Balla Aladár töltötték be belügyminiszteri posztot (1919. július 12. – 1919. augusztus 19.).

Az aradi Károlyi-kormány kevés tényleges intézkedést hozott, hiszen a román hatóságok ellenséggént kezelték őket. A szegedi kormányok joghatósága is roppant korlátos volt: hiszen egy francia csapaok megszállta városban működtek, bár a városi rendőrség aktív volt és dolgozott. Egyik fő tevékenységük az idegenek kiszűrése volt, hiszen sokan – köztük rendőrök is – Szegedre menekültek 1919. március 21-e után.

Szeged volt a Tanácsköztársasággal szemben álló katonatisztek egyik gyülekezési pontja is. A Kas Szállóban élő tisztek várták a lehetőséget, hogy újra aktivizálódhassanak. Fontos azonban jelezni: ezek a tisztek alapvetően nem a megszálló román, cseh, szerb vagy francia csapatok ellen akartak harcolni, hanem a Tanácsköztársaság ellen. Az I. és II. szegedi ellenforradalmi kormányban Horthy Miklós töltötte be a Honvédelmi Miniszteri posztot, aki egyben a Nemzeti Hadsereg parancsnoka is volt. Nem pontosan ismert eseménysor után 1919. augusztusában Horthy kivált a szegedi kormányból, de úgy, hogy vitte magával a Nemzeti Hadsereget, létrehozva a Fővezérséget. Így, lett egy olyan ellenforradalmi kormány, amelynek nincs hadserege és egy városi rendőrség fölött diszponál egy franciák által megszállt városban.

A Nemzeti Hadsereg azonban – Gheorge Mardarescu román tábornok jóváhagyásával – elhagyhatta Szegedet, s áttehetette székhelyét a „szabad”, vagyis a még senki által meg nem szállt Dél-Dunántúlra. A Fővezérség Siófokon üttötte fel főhadiszállását. A Nemzeti Hadsereg / tiszti különítmények⁹ saját maguknak határozták meg a feladatukat, amit a kommün alatt kompromittálódott egyének felkutatásában és megbüntetésében jelöltek meg. Érdemes megjegyezni: a nyomozás és a büntetés (igazságszolgáltatás) szétválasztására nem ügyeltek. Másrészt – hasonlóan a Tanácsköztársaság terror alakulataihoz – itt sem nyomozati tapasztalatokkal rendelkező rendőrök végezték a nyomozást, hanem ilyenekkel nem bíró tartalékos és/vagy rendes tisztek. A cél itt sem a bűncselekmények korrekt felkutatása és adott esetben az igazság szolgáltatása volt, hanem a vélt vagy valós bűnösök megbüntetése, praktikus kivégzése. Az un. fehér-terrornak is több száz áldozata volt a Dunántúlon, illetve a Duna-Tisza közén, s a helyzet eldurvulását mi sem mutatja jobban, minthogy maga az antant rendelt el a tiszti különítmények túlkapásai miatt vizsgálatot.¹⁰ Más kérdés, hogy mennyire volt manipulált a

⁸ Botos János: A Belügyminisztérium története a második világháborút követő években. Belügyminisztérium. Budapest, 1996. 21-24. o.

⁹ Részletesen lásd: Kántás Balázs (szerk.): A különítményesek nyomában: Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923, Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár, 2020. 3-5. o.; Szabó Ágnes - Pamlényi Ervin (szerk., bev.): A határban a Halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1963. 3-53. o.

¹⁰ Fontosabb tiszti különítmény parancsnokok voltak: Héjjas Iván, Ostenburg-Moravek Gyula, Prónay Pál, gr. Salm Hermann

vizsgálat végeredménye, illetve az antantnak érdeke volt-e ekkor, hogy Horthyt és környezetét bármilyen szinten is elmarasztalja a nemzetközi közvélekedés.

1919 őszén a senki által el nem ismert Friedrich kormányt a Huszár Károly vezette kabinet váltotta 1919. november 24-én, 8 nappal Horthy és egységeinek látványos budapesti bevonulása után. Látható, hogy a hatalom azé, akinek fegyveres egységei voltak – s ebben az időszakban a magyar kormányok egyszerűen nem rendelkeztek ilyen erővel. Az egymást gyorsan követő kormányok számára – túl a gazdasági és külpolitikai kihívásokon – az egyik legfontosabb kihívás a közrend és a politikai stabilitás biztosítása volt. A már a korszakban is „rendcsinálásnak” hívott akciói a tiszti különítményeknek egyre durvábbak lettek, s így egyre nagyobb társadalmi nem tetszést váltottak ki. Politikai szempontból nézve pedig tevékenységük egyre kevésbé volt „eladható” az antant államok felé. Különösen súlyosak volt az ún. Club Kávéházi – antiszemita felhangokkal is terhelt – atrocitások¹¹, amelyek során egy kötelességét végző rendőrt is lelőttek a tiszti különítményesek. Problematikus volt, hogy a hadsereg – amennyire csak tudta – próbálta védeni ezen alakulatokban szolgáló bajtársaikat.

Azonban a civil kormányzat 1921-re már megerősödött annyira, hogy fellépjen a tiszti különítmények ellen is. Horthy 1920. március 1-e óta hivatalosan is az ország – nemzetközileg elismert – kormányzója. S bár még egyszer szükség volt rájuk a nyugat-magyarországi felkelés idején, amikor sokan csatlakoztak közülük a Rongyos Gárdához, de a kívánt politikai cél elérése, vagyis a soproni népszavazás után, már inkább nyúggé és teherré váltak. 1922-es év már a Rongyos Gárda, illetve a tiszti különítmények felszámolásáról szólt.

Jó látható az 1918-1922 közti időszakból, hogy ha nincs erős, központi kormányzat akkor egyrészt egyértelművé válik az adott államról, hogy un. „bukott állam”. Másrészt a tapasztalat azt mutatja, hogy ha az állam elbukik, akkor olyan csoportok kerülnek hatalomra, amelyek fegyverrel rendelkeznek, s hajlandóak is használni azt. Ennek egyik következménye volt, hogy az erőszak elfogadottá vált a politikai ellenfelekkel – sőt: ellenségekkel – való közdelemben.

¹¹ Kovács: i.m. 87-91. o.